

ВИЌЗД БІЖЕНЦІВ З ОКУПОВАНОГО ХЕРСОНУ ЗІ СВДЧЕНЬ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ

Окрему сторінку серед злочинів росіян в їх геноцидній війні проти України становлять обмеження свободи пересування цивільних. Стаття 27 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. гарантує, що «особи, що перебувають під захистом, мають право за будь-яких обставин, на особисту повагу, повагу до своєї честі, права на сім'ю, їхніх релігійних переконань та обрядів, звичок та звичаїв. До них завжди слід ставитися гуманно й захищати їх, зокрема, від будь-якого акту насильства чи залякування, від образ та цікавості натовпу» [4]. Однак в реальності біженці з окупованих територій зіштовхувалися під час переходу на контрольовану Україною територію зі сторони росіян з проявами фізичного, економічного та психологічного насильства.

На жаль повною мірою відчували на собі збиткування зі сторони військових рф херсонці, що прагнули покинути окуповані землі. На сучасному етапі вже з'явилися аналітичні та наукові дослідження С.Адамовича, Д.Кузубова, Г.Михайленко, І. Раага, О.Черемісіна присвячені опору херсонців владі рф, життю в окупованому місті та після його визволення українськими військами [1; 2; 5; 7; 8-10]. Автор тез доповіді спробував на основі свідчень внутрішньопереміщених осіб, що були зафіксовані Центром документування та дослідження воєнних злочинів Карпатського національного університету імені В. Стефаника, проаналізувати форми та методи дискримінації та порушення прав і свобод людини, з якими зіштовхувалися мешканці Херсона під час перетину лінії розмежування між воюючими сторонами.

Як зазначає О.Черемісін, «з самого початку окупації росіяни поставили у місті величезну кількість блокпостів, які поділялись на постійні та тимчасові. Загалом, більшість головних шляхів сполучення між районами знаходились під контролем окупантів... Мешканці Херсона до цього пристосувались досить швидко і навчилися більшість блокпостів обминати. Якщо це не виходило зробити, то доводилось проходити принизливу процедуру перевірки» [8, с.40].

Мотивуючими чинниками для виїзду з окупації, на думку дослідниці Г.Михайленко, були: загроза життю активістам руху громадського спротиву, учасникам АТО, колишнім військовим; страх за життя і здоров'я дітей після оприлюднення матеріалів з Київщини; необхідність молоді вступати до вищих навчальних закладів; страх наслідків оголошеного псевдореферендуму та мобілізації до російського війська; потреба у кваліфікованій медичній допомозі; примушування з боку окупантів до співпраці; страх життя в окупації [7, с.40].

Перед виїздом треба було наважитися на виїзд шляхами, які контролювалися окупантами, могли бути заміновані та перебували у зоні бойових дій, потрібно було знайти інформацію про перевізника (якщо людина не мала власного автомобіля), дізнатися про населений пункт, через який окупанти дозволяли виїзд [7, с.40]. Процес виїзду за межі окупованої території був дуже тривалим у часі і передбачав проходження багатьох етапів перевірки. Так, Г. Гончаров 12 травня 2022 р. виїжджав через 30 блокпостів і лише за одну добу потрапив на підконтрольну Україні територію. В. Ключевський згадує, що «3 дні перебував під Василівкою у черзі автоколони, намагаючись виїхати, була перевірка документів і мобільних телефонів працівниками ФСБ. Проїхали 32 російські блокпости від Херсона до української території, під час очікування пропуску були створені нестерпні умови очікування, адже дозволяли проїзд від 10 до 60 автомобілів в день і лише протягом 3 годин, тоді як в черзі було від 200 до

500 автомобілів цивільних громадян під палючим сонцем, дощем, без можливості сходити в туалет, прийняти душ» [3].

Зі слів Г.Залогіної, «люди рухалися в колоні зі швидкістю 15 км. в годину, були випадки, коли цивільних росіяни використовували як прикриття для переміщення військової техніки». І.Тимошенко ще наголосила в своїх свідченнях, що біженці «проїжджали блокпости з опущеними вікнами». У свою чергу М.Кабакович зауважив, що росіяни пропускали до останнього блокпоста, а там вже вирішували, чи пропускати людину далі. Автомобіль К. Ткаченко і машини, що були поряд обстріляли вже після переїзду на контрольований українцями бік [3].

По дорозі на блокпостах росіяни вимагали у родини Г. Гончарова сигарети [3], незважаючи на те, що стаття 33 уже згадуваної Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни чітко визначає норму, що «пограбування забороняються» [4]. Як згадує І.Сотник, під час перевірок заставляли чоловіків роздягатися до поясу у пошуках татуювання, рилися в ноутбуках. Зі слів А. Лихобабіної «будь що могло викликати підозру в окупантів, навіть шрам на шиї після операції» [3].

Ще травматичнішим був виїзд мешканців міста в Україну через рф і потім нейтральні країни. Так, Л.Амеліна стала свідком, як «хлопців з Херсона, що хотіли виїхати, заставляли стояти по 6 годин на колінах, дуже допитували» [3]. Зазначимо, що під час евакуації з Херсона в жовтні та листопаді 2022 р. в умовах українського контрнаступу всі біженці, які рухалися в бік Росії, мали пройти через фільтраційні табори [5]. Але багато людей так і не доїхали до запланованого пункту призначення: хтось попав під обстріл, хтось не витримав літньої спеки, хтось був заарештований у ході перевірок [7, с.40].

Крім того, у херсонців, що виїжджали з окупованого міста, залишилися спогади про зовнішній вигляд окупантів на блокпостах та їх емоційну поведінку. Так, Н. Ковальова згадує, що росіяни були краще екіпіровані, а вояки так званих «Луганської та Донецької народних республік» напівп'яні, погано одиті і всі вони не могли зрозуміти: «Чому їх не люблять» [3].

Водночас на евакуації, за словами К.Тисленко, заробляли спекулянти, вартість проїзду з Херсону до Одеси коштувала 25000 грн. з людини, з дітей брали повну вартість. У свою чергу, як згадував В.Ковтун, окупанти і колоборанти провокували проукраїнських людей на виїзд і тиснули на них, «бо тут України не буде» [3]. На думку Д.Кузубова та І. Раага, евакуаційні коридори виконували функціональну роль для окупаційного режиму, оскільки вони сприяли виїзду переважно проукраїнських мешканців. Це поступово змінювало демографічний баланс міста, роблячи його з часом все більш проросійським [5].

Зазвичай херсонці у своїх спогадах також діляться позитивними емоціями, які охоплювали їх після переходу на деокуповану територію, Так, Е.Стрілько так описує момент перетину лінії розмежування: «Ближче – аж то наші, наш прапор, наша форма. Відчуття не передати. Ми тільки привіталися хором, і все було зрозуміло, що ми – українці, що раді бачити своїх. Навіть не перевіряли, так пропустили, бо все очевидно. Це відчуття радості я запам'ятав надовго. Мені хотілося на кожному посту поговорити з нашими військовими, розповісти, де стоять рашисти, як стоять, які вони чорти» [6].

Отже, під час виїзду з окупованого міста на контрольовану Україною територію херсонці зіштовхувалися з загрозами життю і здоров'ю, проявами фізичного, психологічного насильства зі сторони військових рф та порушеннями прав приватної власності. Російські військові перешкоджали переміщенню цивільних з окупованої території, чинили над херсонцями глумливі та знущальні перевірки на блокпостах, створювали нестерпні умови для життя під час виїзду, прикривалися містянами як «живим щитом», чим порушували норми Женевських конвенцій та інших міжнародно-правових актів. Спогади херсонців про їх умови виїзду з окупованих територій є

свідченнями воєнних злочинів військових рф і водночас ще одним підтвердженням високого рівня національної свідомості містян, що не погодилися з окупацією рф.

Література

1. Адамович С. Руйнування освітнього середовища Херсонської області державними органами рф на основі свідчень внутрішньо переміщених осіб (2022–2024 рр.). *Усна історія: пізнавально-документальний потенціал і громадська архівістика : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. 31 жовтня 2024 р., м. Вінниця*. Вінниця, 2025. Електронне видання. URL: <https://library.vn.ua/e-library/katalog/usna-istoriya-piznavalno-dokumentalni-potenczial-i-gromadska-arxivistika>.
2. Адамович С. Херсон в час російської військової агресії за свідченнями внутрішньо переміщених осіб (2022–2023 рр.). *Володимир Грабовецький – історик України: колективна монографія / за ред. І. Цепенди, І. Райківського, О. Єгрешія*. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2025. С.185-194.
3. Архів Навчально-наукового юридичного інституту Карпатського національного університету імені В.Стефаника.
4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 07.11.2025)
5. Кузубов Д., Рааг І. Російська окупація Херсона та український спротив у 2022 році: дослідження. Частина III. URL: <https://signaltoresist.com.ua/rosiiska-okupatsiia-khersona-ta-ukrainskyi-sprotyv-u-2022-rotsi-doslidzhennia-chasty-na-iii/> (дата звернення 09.11.2025).
6. Лупачова А. «Або вже стріляй, або пропускай». Історія чоловіка з Херсонщини, який чотири рази намагався вибратися з окупації URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/07/22/249652/> (дата звернення 05.11.2025).
7. Михайленко Г.М. Досвід виїзду з окупованого Херсона крізь призму усної історії. *Південний архів (історичні науки)*. 2024. Ч.46. С.37–44.
8. Черемісін О. В. Висвітлення міського життя під час окупації Херсона в 2022 р. в усно-історичних свідченнях. *Південний архів (історичні науки)*. Вип. 4. 2023. С.35-43.
9. Черемісін О. В. Літопис цивільного спротиву Херсона у вимірах повномасштабної агресії росії проти України у 2022 році / упоряд. О. В. Черемісін. Суми : Університетська книга, 2023. 482 с. URL: <https://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/19058>.
10. Черемісін О. В. Трансформації міського життя під час окупації Херсона у 2022 р. крізь призму усної історії. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2023. 7 (59).